

УДК 78.02;159.954.2:78;159.937

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2025-1-27>

Ірина СЕРЕДЮК

кандидат мистецвознавства, доцент кафедри методики музичного виховання та диригування, Навчально-науковий інститут мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76009

ORCID: 0000-0002-8327-8897

Ярослава БАРДАШЕВСЬКА

кандидат мистецвознавства, доцент кафедри методики музичного виховання та диригування, Навчально-науковий інститут мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76009

ORCID: 0000-0002-2315-9757

Бібліографічний опис статті: Середюк, І., Бардашевська, Я. (2025). Категорія «портрет композитора» у музичному тексті як об'єкт музикознавчого дослідження. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 188–193, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-1-27>

КАТЕГОРІЯ «ПОРТРЕТ КОМПОЗИТОРА» У МУЗИЧНОМУ ТЕКСТІ ЯК ОБ'ЄКТ МУЗИКОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – дослідити образ композитора в творі та шляхи досягнення ефекту його присутності. Охарактеризувати категорію особистості митця яка є дотичною як до семіотичного так і психологічного дискурсів, проаналізувавши сфери категорій музичного портрету загалом, універсальної знаковості пізнаваних рис індивідуального творчого стилю і власний образ автора.

Методологічну основу дослідження становить комплексний підхід до відтворення образу композитора в музичному опусі, що охоплює: аналітичний метод який засадничий при дослідженні наукової літератури; ретроспективний та структурно-системний – при аналізі джерел, естетико-світоглядних та стильових особливостей у трактуванні композиторського образу; історико-компаративний принцип, який використовувався для порівняння трактування підходів та засобів самоідентифікації, інтерпретації образу композитора як об'єкту музичної творчості.

Наукова новизна: здійснено аналіз відмінностей індивідуального стилю та семіотичного поля образу митця в процесі якого розкрито взаємозв'язок естетики автоідентифікації автора музичного твору з психотипом та соціокультурними умовами.

Висновки. Визначено, що уявлення про соціально-побутовий статус, роль і місію композитора в сучасному для нього суспільстві в автопортреті не віддільні від внутрішнього їх переживання майстром, його психологічного типу, перипетій творчого та особистого життя. Образ митця розкривається як можливість включення в сферу внутрішнього діалогу композитора з самим собою, проникнення в таємний світ мистецької індивідуальності: рефлексій, самооцінок, інтерпретацій власної долі. Тісно пов'язаними з семіотичним вченням є аспекти інтертекстуальності музичного тексту, в контексті яких можливо розглядати потужну систему мистецьких кодів для самоідентифікації чи пізнаваних рис композиторської творчості іншого митця. Портрет самого автора, як і образ іншого композитора є своєрідним прочитуваним символічним кодом, а отже, значимим є й адресат послання. Доведено що дослідження цього явища збагачується й неоднозначністю, множинністю авторських позицій щодо самоідентифікації у власній творчості.

Ключові слова: індивідуальний стиль, семіотичне поле, інтерпретація образу, автопортрет композитора, мистецький код.

Iryna SEREDIUK

Candidate of Art Criticism, Associate Professor at the Department of Methodology of Musical Education and Conducting, Educational-Scientific Institute of Arts of the Vasil Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76009

ORCID: 0000-0002-8327-8897

Yaroslava BARDASHEVSKA

Candidate of Art Criticism, Associate Professor at the Department of Methodology of Musical Education and Conducting, Educational-Scientific Institute of Arts of the Vasil Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76009

ORCID: 0000-0002-2315-9757

To cite this article: Serediuk, I., Bardashevsk, Ya. (2025). Katchoriia «portret kompozytora» u muzychnomu teksti yak ob'ekt muzykoznavchoho doslidzhennia. [The category of «composer's portrait» in a musical text as an object of musicological research.] *Fine Art and Culture Studies*, 1, 188–193, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-1-27>

THE CATEGORY OF «COMPOSER'S PORTRAIT» IN A MUSICAL TEXT AS AN OBJECT OF MUSICOLOGICAL RESEARCH

The purpose of the article is to study the image of the composer in a work and the ways to achieve the effect of his presence. To characterize the category of the artist's personality, which is related to both semiotic and psychological discourses, by analyzing the spheres of categories of musical portraiture in general, the universal significance of recognizable features of an individual creative style and the author's own image. The methodological basis of the study is an integrated approach to the reproduction of the composer's image in a musical opus, which includes: the analytical method, which is fundamental in the study of scientific literature; retrospective and structural-systemic – in the analysis of sources, aesthetic, ideological and stylistic features in the interpretation of the composer's image; historical-comparative principle, which was used to compare the interpretation of approaches and means of self-identification, interpretation of the composer's image as an object of musical creativity. Scientific novelty: the differences between the individual style and the semiotic field of the artist's image were analyzed, in the process of which the relationship between the aesthetics of self-identification of the author of a musical work and the psychotype and socio-cultural conditions was revealed. Conclusions. It has been determined that the ideas about the social and domestic status, role and mission of the composer in the contemporary society are inseparable from their inner experience by the master, his psychological type, and the vicissitudes of his creative and personal life in the self-portrait. The image of the artist is revealed as an opportunity to enter the sphere of the composer's inner dialog with himself, to penetrate the secret world of artistic individuality: reflections, self-assessments, interpretations of his own destiny. Closely related to the semiotic doctrine are the aspects of the intertextuality of the musical text, in the context of which it is possible to consider a powerful system of artistic codes for self-identification or recognizable features of another artist's compositional work. The portrait of the author himself, as well as the image of another composer, is a kind of readable symbolic code, and therefore the addressee of the message is also significant. It is proved that the study of this phenomenon is also enriched by the ambiguity and multiplicity of author's positions on self-identification in their own work.

Key words: individual style, semiotic field, image interpretation, composer's self-portrait, artistic code.

Актуальність проблеми. Образ композитора, який постає за тканиною музичного тексту чи у інтерпретації твору, логічно приваблює дослідницький інтерес. Музичний портрет, особистісні характеристики, змодельовані музичними засобами, психологічний підтекст, внутрішній світ героїв – категорії музичного змісту, на яких перетинаються сфери особливої уваги усіх учасників музично-мистецького процесу: композиторів, виконавців та слухачів. Беручи до уваги багатоаспектність даного явища, багатоликість іпостасей, у яких може фігурувати в композиції творець музичних творів, цікавим завданням постає маркування образу митця у власній творчості чи трактування його крізь призму сприйняття іншого композитора. Означення подібних явищ в музичному творі – феномен, котрий заслуговує на особливий підхід, оскільки поєднує

в собі функції творчого вираження і відображення водночас.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий акт неодмінно несе в собі печать авторського образу, проте особливим явищем є прагнення автора урельєфнити його, залишити для реципієнта помітний, пізнаваний слід авторської присутності, образу митця. Вихідним блоком досліджень є *теорія музичного портрету* як такого і *автопортрету*, як його різновиду, а також засобів його реалізації.

Однією з перших спроб порівняльного аналізу творчих постатей в історії української музики є дослідження Руслани Варнави «Психологічний портрет композитора як джерело пізнання “образу автора” (на прикладі Бориса Лятошинського та Василя Барвінського)» (Львів, 2017) (Варнава, 2017, с. 24) За основу тут взято широкий спектр підходів до аналізу

процесів психології творчості і їх проекцію на індивідуальний композиторський стиль. Цінним надбанням досліджень цього напрямку є спостереження за явищами самоідентифікації і самоінтерпретації, реального і уявного композиторського «я», яке зокрема знаходить віддзеркалення і в творах з маркованою присутністю автора. З'ясування типології музичних портретів із визначенням характерних прикмет основних різновидів на підставі розмежування зображуваної реальної особистості здійснено Ю. Василенко у статті «Портрети і автопортрети композиторів в музичній творчості» (Василенко, 2014, с. 196–200).

Виклад основного матеріалу дослідження. Значимість творчості як синтезу креативного зачину і майстерності дедалі активніше трансформується у мистецтво як прояв індивідуальності митця, хоча основи такої тенденції були закладені ще в епоху Романтизму. Тому приклади музичного «портретування», котре відоме вже з XVII століття, від того часу утримуються на кількісно значному рівні. На тлі найбагатшого контексту портретів зростає зацікавлення можливостями втілення й образу самого композитора (в тому числі – й шляхом музичного автопортретування), що так чи інакше постає «за» музичним текстом чи й безпосередньо у ньому. Такого роду «маркування» образу композитора у власній творчості чи крізь призму сприйняття іншим митцем також заслуговує на ретельне висвітлення із різних ракурсів, оскільки поєднує в собі функції творчого вираження і відображення. Музичні портрети, в яких, як специфічні категорії музичного змісту, втілюються особистісні характеристики, змодельовані специфічними художніми засобами, а також психологічні підтексти внутрішніх переживань героїв, відтворюють багатоаспектність даного явища у музичній творчості. Окремі з названих аспектів науковцями розглядалися вузько спеціально чи в контексті іншої тематики. Наприклад, якщо автопортрет, як явище образотворчого мистецтва, віддавна є об'єктом наукового інтересу, то *образ композитора* в музичному творі лише починає досліджуватися і не творить цілісної комплексної системи підходів та критеріїв класифікації. Так само не здійснено комплексного введення методів виявлення та аналізу засобів семантичних пла-

нів в опусах, у яких втілено музичні портрети, зокрема – портрети композиторів.

Вивчення образів засновані на принципах портретності в наш час вже є достатньо розробленою сферою мистецтвознавства, зокрема – музикознавства. При цьому їх істотною проблемою є формування відповідного термінологічного апарату та аналітичних підходів, що і на сучасному етапі тільки виходить за межі описовості та метафоричності. Важливою частиною методологічної бази цього процесу складають напрацювання в галузі зіставлення музики і вербальної мови, хоча й тут «нетрадиційним, як і раніше, вважається тільки поширення цієї аналогії на семантичний рівень. Водночас, аналогія виявилася вельми перспективною, оскільки музикознавство встигло розробити на її основі не тільки вузькоспеціальні і «специфічні» методи (наприклад, цілісний аналіз), а й вирішити ряд серйозних проблем в області синтаксису, а згодом і музичної семантики. Відтак врахування першості візуальних мистецтв зумовлює те, що необхідним компонентом присвячених портрету музикознавчих праць є апелювання до образотворчої складової, а тому – до відповідної літератури. В ній висвітлюється динаміка розвитку жанру в різних мистецтвах, підходи до його типологічних характеристик.

Безпосередні звернення до проблеми портрета в музичному мистецтві є численними і різноаспектними. Наприклад, терміном достатньо часто послуговуються при створенні вербальних характеристик творчості (популярна серія «Творчі портрети українських композиторів») чи інтерв'ю з музикантами. Здійснено виокремлення відповідних явищ і сформульовано типологічні ознаки «портрету-емоції», «портрету-характеру», «портрету-життєпису» і «автопортрету».

Як основну рису, визнаючи кількісну масштабність портретів-алегорій, нами виокремлено зображення конкретної людини. Художній образ міцно пов'язаний з реальністю та створюється на основі життєвих реалій; а не художнього вимислу. Відповідно, можна зробити висновок, що портрету властива документальність та цим він відрізняється від інших художніх втілень людини. «Прокладаючи» шлях до визначення музичної специфіки вказується на змінність дистанції між прототипом і його зображенням,

а також вагомість рис індивідуальної особистості, незалежно від того, існує (існував) він в реальному житті чи ні. У цьому сенсі музичний портрет втілює індивідуальну особистість як цілком конкретну. Тобто музичним портретом можна вважати музично-художній образ конкретної особистості, як реально існуючої (і тієї, що існувала), так і вигаданої, що стала центральною темою твору або його великої відносно самостійної частини. Музичним портретом називають закінчений музичний твір (або його самостійну частину), основною темою якого є зображення людини. Героя музичного портрета відрізняє характерність зовнішнього вигляду (жестів, манери рухатися, тембру голосу), індивідуальність внутрішнього світу, соціальних, національних, історичних ознак. Втілення цих якостей особистості музичними засобами є головною метою музичного портрета. Портрет відноситься до області програмної музики, так як без позамузичних орієнтирів його оригінал не може бути встановлений.

Ці базові формулювання окреслюють досить широке проблемне коло, у межах якого відбувалося як поглиблене дослідження вже визначених властивостей, так і відкриття нових ракурсів. Загалом чисельність статей і окремих монографічних оглядів за участю цього терміну дозволяє виокремлювати їх як окремий напрям музикознавства з власним, достатньо диференційованим розгалуженням відповідно до інтересів аналітика. Так, спостерігається і тенденція до активізації в жанрології мистецтвознавчого «портрету» методологій з психології («Штрихи до психологічного портрету композитора (на прикладі Миколи Колесси)» (Кияновська, 2006, с. 6–10) і «Психологічний портрет композитора як джерело пізнання його індивідуального стилю» (Кияновська, 2014, с. 52–57) Л. Кияновської; дисертація «Психологічний портрет композитора як джерело пізнання “образу автора” (на прикладі Бориса Лятошинського та Василя Барвінського)» Р. Варнави (Варнава, 2017, с. 24).

З'ясування типології музичних портретів із визначенням характерних прикмет основних різновидів на підставі розмежування зображуваної реальної особистості здійснено Ю. Василенко у статті «Портрети і автопортрети композиторів в музичній творчості» (Василенко, 2014, с. 196–200).

Дотичним до цього напрямку є виокремлення інших типів образів, зокрема – казкових. В українській музичній літературі цей різновид представлено такими творами, як «Дід Мороз та Снігуронька» для скрипки Наума Лапинського, «Лісове чудовисько» з сюїти «Лісові картини» для скрипки і фортепіано Яна Фрейдліна. За всієї різноманітності синтетичного змісту, основною залишається типологія за характером зображення.

Серед всього спектру існуючих музичних портретів саме інструментальна музика викликає найбільше зацікавлення, оскільки відсутність вербальних обмежень істотно звільнює фантазійну суб'єктивність композитора у його баченні прообразу і тим самим надає змогу формування цілком специфічної «аури». Така основа у історичному плині посилення «самостійності» інструментального мистецтва спонукала до появи низки «портретних» творів у музичній літературі.

Цей об'єктивний факт не применшує значення і жанрово-стильової масштабності різноманітних вокальних, вокально-інструментальних та синтетичних сценічних жанрів у розвитку принципів портретності в музиці, тим більше, що кількість представлених в них портретів не поступається інструментальній сфері.

Окремі вчені, вийшовши за персоніфікаційно-стильові межі, виявили доцільність вивчення використання жанру в педагогічній і творчовиконавській діяльності. Зокрема, показовою тенденцією у виконавстві є проведення концертів-портретів, започаткованих у вітчизняній музичній культурі М. Крушельницькою як «фортепіанні портрети» українських композиторів.

Висновки. Експлікація образу композитора в музичній творчості, його прагнення до ідентифікації чи самоідентифікації, є багатограним і багаторівневим явищем, яке має множинні підстави, мотивацію, методи, функції і засоби втілення. Його дослідження лежить в площині перетину численних наукових дисциплін: філософії, психології творчості, естетики, культурології, історії мистецтва, герменевтичного аналізу, теорій стилів, комунікації та ітертекстуальності, пам'яті культури.

Автопортрет в музичному мистецтві розкриває великий комплекс завдань та стильових

вих прийомів: це розкриття суб'єктивної складової, духовного світу митця, засіб самовираження, самоствердження, самопізнання, самооцінки, сфера гумору та іронії, метод оперування прихованими знаками (шифрами, кодами, монограмами), образами-масками, залучення засобів ідеалізації, рольової гри.

Комплексний розгляд методів зображення пізнаваного образу конкретного музиканта-творця (персоніфікованого носія абсолютного творчого начала) у музичному творі поєднує риси музичного портрету як узагальнюючої категорії, прагнення відтворити образ композитора як особистості чи семіотичний комплекс прикмет його творчого стилю.

До засобів портретних характеристик залучено узагальнення через стилізацію, жанрову модель, цитування, семантично-специфічний комплекс виразовості, сигнатуру, чим формується комплексна характеристика ідентифікованої творчої постаті.

Образ композитора, як персоніфікованого виразника творчого начала, як автора твору і як митця, який формується в лоні музичних традицій, взаємозв'язків і впливів, постає істотною складовою змісту твору, ключем до його прочитання і шляхом комунікації зі слухачем. Саме тому в сучасному музикознавстві і виконавстві володіння якнайповнішим арсеналом підходів до його розуміння, осмислення, інтерпретації, проєкції на твір і творчість є насуцною необхідністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афоніна О. С. Цитування як художній прийом «подвійного кодування» у музичному мистецтві постмодернізму. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2016. Вип. 36. С. 161–172.
2. Бодіна В. Культура авторської присвяти в музичному мистецтві XIX століття (на матеріалі камерно-вокальної творчості М. Глінки та М. Мусоргського). *Київське музикознавство* : збірка статей. Київ, 2010. Вип. 31. С. 78–85.
3. Бодіна-Дячок В. Авторська присвята як феномен музичної культури : художні функції та класифікація. *Київське музикознавство* : збірник статей. Серія : Культурологія та мистецтвознавство / упор. Т. Гуменюк, С. Тишко. Київ, 2010. Вип. 34. С. 78–88.
4. Варнава Р. А. Психологічний портрет композитора як джерело пізнання «образу автора» (на прикладі Бориса Лятошинського та Василя Барвінського) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.03. Львів, 2017. 24 с.
5. Василенко Ю. Портрети і автопортрети композиторів в музичній творчості. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія : Мистецтвознавство. 2014. Вип. 28–29. Ч 1. С. 196–200.
6. Драч І. С. Художня індивідуальність композитора : навчальний посібник. Харків : Тимченко, 2010. 106 с.
7. Кияновська Л. Психологічний портрет композитора як джерело пізнання його індивідуального стилю. *Українська музика* : науковий часопис. Львів, 2014. № 3 (13). С. 52–57.
8. Кияновська Л. Штрихи до психологічного портрету композитора (на прикладі Миколи Колесси). *Станіслав Людкевич та Микола Колесса – корифеї української музики XX століття*. Дрогобич : Коло, 2006. С. 6–10.
9. Коновалова І. Феномен композитора в часопросторі європейської музичної культури XX століття: модули теоретичного осягнення : монографія. Харків : ТОВ «Планета-Принт», 2018. 480 с.
10. Коханік І. М. Інтертекстуальність та проблема стильової єдності музичного тексту. *Текст музичного твору: практика і теорія* : збірник статей. Київ, 2001. Вип. 7. С. 90–95.
11. Опанасюк О. Сутність художнього образу та його естетичні аспекти. *Людина і гуманістична природа віри*. Дрогобич, 1998. С. 220–231.
12. Самойленко О. І. Категорія музичного мислення у понятійному контексті психології мистецтва. *Музичне мистецтво і культура* : науковий вісник. Одеса, 2018. Вип. 26. С. 157–168.

REFERENCES:

1. Afonina, O. S. (2016). Tsytuvannia yak khudozhnii pryiom «podviinoho koduvannia» u muzychnomu mystetstvi postmodernizmu [ting as an Artistic Technique of «Double Coding» in Postmodern Music]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury*, 36, 161–172 [in Ukrainian].
2. Bodina, V. (2010). Kultura avtorskoi prysviaty v muzychnomu mystetstvi XIX stolittia (na materialy kamer-no-vokalnoi tvorchosti M. Hlinky ta M. Musorhskoho) [The Culture of Author's Dedication in the Musical Art of the Nineteenth Century (on the Material of the Chamber Vocal Works f M. Glinka and M. Mussorgsky)]. *Kyivske muzykoznavstvo : zbirka statei – Kyiv musicology: a collection of articles*. (Issue 31), (pp. 78–85) [in Ukrainian].

3. Bodina-Diachok, V. (2010). Avtorska prysviata yak fenomen muzychnoi kultury : khudozhni funktsii ta klasyfikatsiia [Author's dedication as a phenomenon of musical culture: artistic functions and classification]. *Kyivske muzykoznavstvo : zbirka statei – Kyiv musicology: a collection of articles*. (Issue 34), (pp. 78–88) [in Ukrainian].
4. Varnava, R. A. (2017). Psykholohichniy portret kompozytora yak dzherelo piznannia «obrazu avtora» (na prykladi Borysa Liatoshynskoho ta Vasylia Barvinskoho [The Psychological Portrait of a Composer as a Source of Knowledge of the «Author's Image» (on the Example of Borys Liatoshynsky and Vasyi Barvinsky)]. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv. [in Ukrainian].
5. Vasylenko, Yu. (2014). Portrety i avtoportrety kompozytoriv v muzychnii tvorchosti [Portraits and self-portraits of composers in musical creativity]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu – Bulletin of the Precarpathian University*. 28–29. (1), 196–200 [in Ukrainian].
6. Drach, I. S. (2006). Khudozhnia individualnist kompozytora : navchalnyi posibnyk. [Artistic individuality of the composer: a study guide]. Kharkiv : Tymchenko [in Ukrainian].
7. Kyianovska, L. (2014). Psykholohichniy portret kompozytora yak dzherelo piznannia yoho individualnoho styliu. [A psychological portrait of the composer as a source of knowledge of his individual style]. *Ukrainska muzyka : naukovyi chasopys – Ukrainian music: a scientific journal*. 3 (13), 52–57 [in Ukrainian].
8. Kyianovska, L. (2006). Shtrykhy do psykholohichnoho portretu kompozytora (na prykladi Mykoly Kolessy) [Shtrykhy do psykholohichnoho portretu kompozytora (na prykladi Mykoly Kolessy)]. *Stanislav Liudkevych ta Mykola Kolessa – koryfei ukraïnskoi muzyky XX stolittia – Stanislav Liudkevych and Mykola Kolessa – the coryphaei of Ukrainian music of the twentieth century*. Drohobych : Kolo. (pp. 6-10) [in Ukrainian].
9. Konovalova, I. (2018). Fenomen kompozytora v chasoprostori yevropeiskoi muzychnoi kultury KhKh stolittia: modusy teoretychnoho osiahnennia : monohrafiia [Stanislav Liudkevych and Mykola Kolessa – the coryphaei of Ukrainian music of the twentieth century]. Kharkiv : TOV «Planeta-Prynt» [in Ukrainian].
10. Kokhanyk, I. M. (2001). Intertekstualnist ta problema stylovoi yednosti muzychnoho tekstu [Intertextuality and the problem of stylistic unity of musical text]. Intertekstualnist ta problema stylovoi yednosti muzychnoho tekstu – *Musical text: practice and theory*. (Issue 7), (pp. 90–95) [in Ukrainian].
11. Opanasiuk, O. (1998). Sutnist khudozhnoho obrazu ta yoho estetychni aspekty [The essence of the artistic image and its aesthetic aspects]. *Liudyna i humanistychna pryroda viry – Man and the humanistic nature of faith*. 220–231 [in Ukrainian].
12. Samoilenko, O. I. (2018). Katehoriia muzychnoho myslennia u poniatiinomu konteksti psykholohii mystetstva [The category of musical thinking in the conceptual context of art psychology]. *Muzychne mystetstvo i kultura : naukovyi visnyk – Musical art and culture: a scientific bulletin*. 26, 157–168 [in Ukrainian].